

NİZAMİ GƏNCƏVİ “XƏMSƏ”SİNDƏ FOLKLOR MOTİVLƏRİ

FOLKLORE MOTIVES IN NIZAMI GANJAVI'S “KHAMSA”

ФОЛЬКЛОРНЫЕ МОТИВЫ В «ХАМСЕ» НИЗАМИ ГЯНДЖАВИ

Aynur SƏFƏRLİ

BDU-nun doktorantı

DİN-nin Polis Akademiyasının əməkdaşı

polis leytenantı

Summary

Oral folk literature is an invaluable source in the formation of written literature. In our literature, the use and feeding of written and folklore literature have been mutual. One of the moral values of the poetic heritage of our Turkish-language poet Nizami Ganjavi is that the poet's work is connected with folklore. The “Treasure of Secrets” includes “Solomon and the Farmer”, “The Conversation of Nushiravan and the Owls”, “Sultan Sanjar and the Old Woman”, “The Epic of the Deer with Firudin”, “The Epic of the Pirate with Harun Ar-Rashid” and others. as examples used in legends and tales. This poem is closely connected with our national roots and folklore, the national way of thinking of our people. While writing the poem “Khosrov and Shirin”, Nizami preserved all the traditions of the saga in his work. Firdovsi's story “Khosrov and Shirin” was added to the poem. In Nizami's poem, the images of Mahinbanu, Farhad and Shirin, who matured in our folk epics, were able to preserve their lives in the epos. The last poem of “Khamisa” “Iskendername” separate episodes and motives are closely connected with folk legends and parables. In the poem, the features of some tales that resonate with folk riddles are creatively developed. Some motifs of fairy tales are reflected, information on Azerbaijani toponyms is found. Courage, kindness, and a sense of dignity are also commendable in a system of moral values. The resonance of the story of “Good and Evil” with other tales is reflected in the similarity or parallelism in their plot.

Key words: Nizami Ganjavi, “Khamisa”, folklore motives, proverbs, parables, allegory

Резюме

Устная народная литература – бесценный источник в формировании письменной литературы. В нашей литературе использование и подпитка письменной и фольклорной литературы были взаимными. Одна из нравственных ценностей поэтического наследия нашей персидской литературы, турецкого поэта Низами Гянджеви, заключается в том, что творчество поэта связано с фольклором. «Сокровище тайн» включает «Соломон и фермер», «Разговор Нуширавана и сов», «Султан Санджар и старуха», «Эпос об олене с Фирудином», «Эпос о пирате с Харуном». Ар-Рашид »и др. в качестве примеров использованы в легендах и сказках. Это стихотворение тесно связано с нашими национальными корнями и фольклором, национальным мышлением нашего народа. Написав поэму «Хосров и Ширин», Низами сохранил в своем творчестве все традиции саги. К стихотворению добавлен рассказ Фирдовси «Хосров и Ширин». В стихотворении Низами герои Махинбану, Фархада и Ширин, созревшие в наших народных эпосах, смогли сохранить свою жизнь в эпосе. В последнем стихотворении «Хамса» «Искендернаме» отдельные эпизоды и мотивы тесно связаны с народными сказаниями и притчами. В стихотворении творчески развиты черты некоторых сказок, перекликающихся с народными загадками. Отражены некоторые мотивы сказок, есть сведения об азербайджанских топонимах. Смелость, доброта и чувство собственного достоинства также заслуживают похвалы в системе моральных ценностей. Резонанс повести «Добра и зла» с другими сказками отражается в сходстве или параллелизме их сюжета.

Ключевые слова: Низами Гянджеви, «Хамса», фольклорные мотивы, пословицы, притчи, аллегии

Giriş

XII əsrin II yarısında Azərbaycan intibah ədəbiyyatı özünə-qədərki zəngin elm və mədəniyyəti yaradıcı şəkildə mənimsəyən, lirik və epik şeirə yeni istiqamət verən, Şərqin və Qərbin qədim mədəniyyətində, yeni müsəlman Şərqinin göylərə hücum

çəkən elm və incəsənətinə əsaslanan Nizaminin yaradıcılığında inkişafının ən yüksək mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Səkkiz əsr bundan öncə yaşayıb yaratmış şairin sağlığında tərcümeyi-halı yazılmadığı üçün onun ölümündən sonra yazılan təzkirələrdə verilən məlumatlar dəqiq və sistemli olmamışdı. Həmin təzkirələrdə Nizami bəzən sufi adlandırılmış, bəzən də möcüzələr göstərən bir şeyx kimi təqdim olunmuşdur. Şair haqqında “Leyli və Məcnun” poemasından da müəyyən qədər məlumat almış oluruq. Poemada göstərilir ki, şairin əsl adı İlyas, atasının adı Yusif, babasının adı isə Zəki Müəyyəd olub. Dayısı Xacə Ömər dövrünün sayılıb seçilən adamlarından olub. Şair dayısının ölümünü həyatının böyük itkisi hesab etmişdi (Səfərli: 2018, s. 76).

Bu araşdırmamızda N.Gəncəvi irsində folklor motivlərini araşdırmağa çalışacağıq.

Şifahi xalq ədəbiyyatı yazılı ədəbiyyatın formalaşmasında əvəzsiz qaynaqdır. Demək olar ki, dünya ədəbiyyatının ən görkəmli simaları belə şifahi xalq ədəbiyyatı xəzinəsindən bəhrələnmişlər. Ədəbiyyatımızda yazılı və folklor ədəbiyyatının birbirindən istifadəsi, qidalanması qarşılıqlı olmuşdur. Ədəbiyyat da şifahi xalq ədəbiyyatına təsirsiz qalmamışdı. Bu təsiri dildə, ifadə vasitələrində, ideya və motivlərdə görə bilərik.

“Folklor – şifahi xalq ədəbiyyatı cəmiyyətin intibah dövründə yaranmış klassik, irsi bir missiyanın daşıyıcısıdır, bədii yaradıcılığın bütün sahələri üçün qaynaq olmalıdır!”. Türk folkloru və mifologiyasından geniş şəkildə istifadə etmiş Çingiz Aytmatov hesab edirdi ki, “folklor, mifologiya yazıçı üçün təfəkkür metodu, real gerçəkliyi öyrənmə və yozum vasitəsidir”.

Şairin yaradıcılığı ilə bağlı süjetlər və məqamlar tədqiqatçı alimlərdən M.Əlizadə, H.Araslı, M.Ələkbərov, Ə.Axundov, R.Azadə, S.P.Pirsultanlı, T.Xalısbəyli, S.Rzasoy və başqaları elm tarixinə öz dəyərli töhfələrini vermişlər.

1. Nizami Gəncəvi “Xəmsə”sində folklor motivləri

Farsdilli ədəbiyyatımızın türk ruhlu şairi Nizami Gəncəvi poetik irsinin mənəvi dəyərlərindən biri şairin yaradıcılığının folklorla

bağlı olmasıdır. Folklora bitməz-tükənməz bir xəzinə kimi baxan, folklor nümunələri ilə xalqın ruhuna, ürəyinə daha rahat yol tapan, özünü və sözünü daha sadə, anlaşılıqly ifadə edən N.Gəncəvi haqqında rus şərqşünası Bertels yazırdı: “Əgər Nizami bəlli olmayan başqa yazılı mənbədən istifadə etməmişsə, o zaman Azərbaycanda çox geniş yayılmış şifahi rəvayətlər onun üçün material olmuşdur” (Yusifova: 2013, s. 173). M.Təhmasib yazmışdır: “Qədim Azərbaycan ədəbiyyatı haqqında məlumat mənbələrindən biri də Nizami kimi dahinin əsərləridir. Nizami şifahi ədəbiyyatın bir çox janrlarından istifadə etdiyi kimi, xüsusilə qədim eposdan bacarıqla istifadə etmişdir. Bu dahi sənətkarın “Xəmsə”sində yüzrlə folklor nümunəsinə rast gəlmək olar (Yusifova: 2013, s. 173).

Nizami xalq ədəbiyyatından istifadə etməklə qalmamış, özü də folklor nümunələri yaratmış, həyatı ilə bağlı folklor nümunələri yaranmışdır.

Əfsanə və əsatirlərdən, xalq söyləmləri, rəvayətlərdən geniş istifadə edərək sənətkarlığını da əlavə etməklə mükəmməl sənət nümunələri yaratmışdır. Şair yaradıcılığını daha da canlı, mükəmməl, xalq ruhuna yaxınlaşdırmaq üçün təmsillərdən də faydalanmışdır. Bu da şairə istədiyi fikri, ideyanı daha canlı ifadə etməyə imkan vermişdir.

Tanınmış tədqiqatçı S.Paşayevin fikrincə, Nizami yaradıcılığı Azərbaycan folkloru ilə, öz növbəsində Azərbaycan folkloru da Nizami yaradıcılığı ilə elə qaynaııb-qarışmışdır ki, hətta bir çox hallarda bunları bir-birindən ayırmaq, kimin kimdən istifadə etdiyini aydınlaşdırmaq çətin və qeyri-mümkün olur (Paşayev: 1983, s. 9). Nizami Gəncəvinin şifahi söz sənəti ilə bağlılığı çoxcəhətlidir və özünün təzahür formaları ilə nəzəri cəlb edir. Bunları S.Pirsultanlı aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmışdır.

1. Nizaminin faydalandığı folklor örnəkləri, xüsusilə yerli toponimlərlə, əfsanəvi və real tarixi şəxsiyyətlərlə bağlı əfsanə və rəvayətlər;

2. Nizami mövzuları əsasında formalaşmış folklor örnəkləri;

3. Şairin həyatı, fəaliyyəti ilə bağlı yaranmış folklor əsərləri.

(Pirsultanlı: 2007, s. 195).

1.1. “Sirlər xəzinəsi”ndə folklor motivləri

Dünyada “Xəmsə”si ilə tanınan Nizami Gəncəvinin ilk iri həcmli əsəri 1174-1175-ci illərdə yazıldığı təxmin edilən “Sirlər xəzinəsi” poemasıdır. Yaxın və Orta Şərq ədəbiyyatında didaktik poema janrının ən qiymətli nümunəsi hesab olunan bu əsər sanki şairin yaradıcılıq manifestidir. 20 söhbət və 20 kiçik hekayədən ibarət poemanın başlanğıcında tövhid, minacat, nət başlıqları altında Allahın, peyğəmbərin tərifini verib. Şair xalq və hökmdar problemini həll etmək istəmişdir. Bu məqsədi bəzən ədalətli hökmdar ideyası şəklində ifadə etmişdir. O, aktual bir məsələ kimi hökmdarın xalqla rəftarı məsələsini həll edir. Dövrünün zalım hökmdarlarını gah axirətlə qorxudur, gah zülmün bu dünyada ona zərər yetirəcəyini xatırladır, gah da xalqın qəzəbi ilə hədələyir. Dövrün əli qılıncı ağaları haqqında bu şəkildə danışmaq cəmiyyətdə baş verən irəliləyiş idi, xalq şüurunun oyanması idi. Bu bir növü dövr ədəbiyyatı üçün yeni hadisə idi (Səfərli: 2013, s. 5).

“Sirlər xəzinəsi”ndə “Süleyman və əkinçi”, “Nuşirəvan və bayquşların söhbəti”, “Sultan Səncər və qarı”, “Firudin ilə maralın dastanı”, “Harun ər-Rəşid ilə dəlləyin dastanı” və s. əfsanə və nağıllardan istifadə edilmiş nümunələr kimi göstərmək olar. “Firudin ilə maralın dastanı” “Qanlı daş” əfsanəsilə demək olar ki, eynilik təşkil edir. Belə ki, hər iki əfsanədə qüdrətli məşhur ovçuların sevdikləri qız üçün bir maralı vurması və daşların maralı qoruması, cansız daş parçasının bağrından açılan qan ovçunu əməlinə peşman edir. Hekayədəki güclü humanizm hissi, ürəyi, hissi olan canlı insan vəhşiliyinin cansız qaya parçasına belə qan ağılatması, insan olsa da daş qəlblı canlıda peşmançılıq hissi yaradır ki, bu da mənəvi oyanışın bariz nümunəsi idi.

“Harun ər-Rəşid ilə dəlləyin dastanı” da xalq arasında geniş yayılmış “Əsir padişah” əfsanəsilə yaxından səsləşir. Maddiyyatın insana təsiri olduqca açıq şəkildə öz əksini tapır. Poemada növbəti bənzərlik “Gül və zəhər” əfsanəsinin şifahi ədəbiyyatdakı “Loğman və şagirdi” adlı əfsanə arasındadır. Hər ikisi də köhnə ilə yeniliyin

mübarizəsini əks etdirir, iki alimdən birinin – ən güclü zəhər hazırlayanın məhv olması ilə bitir. Bir növ burada xeyirin şər üzərində qələbəsini görmüş oluruq: rəqibinin ölümünə çalışan alimin ölümü haqqın nahaqqa verilməməsi, ilahi ədalətin qalibiyyətidir.

Poemada yazılı ədəbiyyatdan alleqoriya kimi tanıdığımız ədəbi üsuldən istifadə olunmuşdur. Görkəmli folklor tədqiqatçısı M.Təhmasibin qeyd etdiyi kimi, nağıl janrının ən qədim növü heyvanlardan danışan nağıllardır ki, bu cür nağıllar daha sonralar alleqorik nağılların və təmsillərin yaranmasında əhəmiyyətli rol oynamışdı. Odur ki, bu poema sırf folklor nümunələri təsiri bağışlayır (Ələkbərov: 2013, s. 134).

Poemada “Qarışqa və kəklik” (xalq arasında məşhur olan “Pendir ağzında bir qara qarğa” təmsili ilə yaxından səsləşir) “Meyvəsatanla tülkü”, “Bülbül ilə qızılquş”, “Ovçu, it və tülkünün dastanı” kimi təmsil nümunələrindən istifadə etmişdir.

1.2. “Xosrov və Şirin” poemasında folklor motivləri

1180-1181-ci ildə tamamlanan poema aşiqanə-fəlsəfi roman silsiləsinin ən yüksək nümunəsi kimi meydana çıxdı. 1177-ci ildə Sultan Toğrul ibn Arslan taxta oturanda poemanı yazmağa başlamış və 4 il üzərində işləmişdi. Məhəmməd Cahan Pəhləvana həsr etmişdir. Əsər tarixi əsərdir. Xosrov-Şirin xəttində İran-Azərbaycan münasibətlərindən bəhs olunur. Məhəmməd Peyğəmbərin məktubuna Xosrovun etinasızlığı İranda Sasanilər sülaləsinin süqutunun səbəblərinə işarə etmişdir. Məhinbanu-Şirin xətti Azərbaycanın əfsanəvi tarixinin inikası kimi qələmə alınmışdır. Poemanın süjeti son dərəcə dəqiq və məharətlə qurulmuşdu. Hər şey vahid bir hərəkətə tabe edilmişdi. Xosrovun Şirinə olan məhəbbəti poemanın əsas mövzusudur. Bu məhəbbətin yaranması, inkişafı və uğurlu həllini əks etdirən şair məhəbbəti dövrün ictimai, siyasi, əxlaqi hadisələri ilə təmasda göstərmişdir (Səfərli: 2018, s. 84-85).

“Xosrov və Şirin” poemasını yazmaqla şair M.Rəfilinin dediyi kimi “bu əfsanəni öz yurdunun qaynaqlarından götürən Nizami dastan macərəsinin bədii surətlərini yenə xalqına deyil, bütün dünya xalqlarına qaytarmış oldu”.

Bu poemada da şair yaşadığı dövrə qədər mövcud olan, əsərlə oxşar məzmunlu, müxtəlif variantlı xalq əfsanə və rəvayətlərinə istinad edilmişdir. “Fərhad və Şirin nağılı”, “Şahzadə Süleyman” nağılı bu qəbildəndir (Ələkbərov: 2013, s. 134).

Bu poema milli kökümüz və folklorumuz, xalqımızın milli düşüncə tərzilə sıx bağlıdır. Nizami “Xosrov və Şirin” poemasını yazarkən əsərində bütün dastan ənənələrini qoruyub saxlamışdır. Firdovsinin “Xosrov və Şirin” hekayəti poemaya əlavə edilmişdir. Nizami poemasında xalq dastanlarımızda püxtələşmiş Məhinbanu, Fərhad və Şirin obrazları öz varlıqlarını dastan həyatlarını qoruyub saxlaya bilmişlər.

Burada şair Azərbaycan folklorundan məharətlə istifadə edə bilmişdir. Fərhadla bağlı rəvayətlər xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Tədqiqatçı Sahibə Paşayeva S.Pirsultanlıya istinadən bildirir ki, “Çox qədim köklərə malik rəvayət “Xosrov və Şirin” mövzusunun ən qədim izlərini özündə yaşatmaqdadır. Nizami əsərindəki epizodla xalq variantı arasında tam uyğunluq olmasa da, yaxınlıq, səsləşmə inkaredilməz dərəcədədir” (Paşayeva: 2013, s. 115). Nizami yaradıcılığında tarixi Şirinlə Azərbaycan folklorundakı Şirinin obrazı birləşmişdir.

Bu poemanın motivləri “Astiaq”, “Tomris” kimi Midiya rəvayətləri, “Kitabi-Dədə Qorqud” boylarından tutmuş bir sıra Yaxın Şərq və Azərbaycanda yayılmış əfsanə və rəvayətlərlə səsləşir. “Azərbaycandan, türk mədəniyyəti çevrəsindən dünya ədəbiyyatının zirvəsinə yüksələn Nizami adı və bu adla şifrələnmiş və kodlaşmış ədəbi-fəlsəfi informasiyanın əsasında Şərq mədəni məcmusu iştirak edir. Şərq xalqlarının folkloru, ədəbiyyatı, tarixi, fəlsəfəsi, dini və təsəvvüfi görüşləri əsərlərin əsasında qaynaq olaraq dayanır. “Yeddi gözəl” poeması da kökləri və qaynaqları ilə fikir və sənət yarusları üzrə həmin məlumatın, kodun və sxemin transformativ törəməsidir” (Rzasoy: 2003, s. 4). Poemanın bütün obrazları epik-folklor ənənəsinin ən qatı mifoloji eposudur. Əsərin əsas obrazı olan Bəhram şah mifoloji kökünə görə hind-iran obrazı sayılsa da, zaman keçdikcə türk tarix

ənənələrində bir sıra xüsusiyyətləri özündə cəmləşdirə bilib. Folklorumuzdakı, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında poemadakı Fatimə obrazı ilə səsleşən ümumi cəhətlər çoxdur.

1.3. “Leyli və Məcnun” poemasında folklor motivləri

Bu əfsanədə kədər, faciə olduğundan buradakı əhval-ruhiyyə şairə xoş gəlmirdi. Şairin oğlu 14 yaşlı Məhəmməd də “bu gözəl mövzuda böyük sənət var” deyə onun yenidən yazılmasını lazım bilmirdi. Şair özü də onu “aləmə bəlli bir ayə” hesab edirdi. Eyni zamanda həm şairin oğlu, həm də Əxsitan bu mövzunu Nizami hünərinə, qüdrətinə layiq hesab edirlər. İ.Y.Kraçkovski “Ərəb ədəbiyyatında Məcnun və Leyli haqqında povestin ilkin tarixi” adlı əsərində Məcnunun tarixi şəxsiyyət olduğunu, VII əsrin sonlarında yaşadığını qeyd edir. Şeirleri Uzra qəbiləsi şairlərindən Cəmil, Qeys ibn Zərih və Uzra kimi şairlərin yaradıcılığına yaxın olmuşdur. Şairlərində nakam, uğursuz məhəbbəti tərənnüm etdiyi üçün, şair haqqında romantik əfsanələr yaranmışdır. IX əsrin əvvəllərində bu əfsanə daha geniş yayılmağa başlamışdı. Bu əfsanəni şair zaman və insan haqqında ürək qanı ilə yazılmış son dərəcə müasir bir əsər halına gətirmişdir. (Səfərli: 2013 (b), s. 5).

Şair bu pemasında lirik şeirin təbiətinə uyğun olaraq eyniadlı dastandan bəhrələnərək poema yaratmışdır. Bu poemanın kökünü ərəb qaynaqlarına bağlasalar da, tədqiqatçı Maya Yusifova Yusif Ziya Şirvaniyə istinadən qeyd edir ki, bu əfsanə qədim Babilistanın mixi yazılarında ədəbiyyatda həkk edilmişdir (Yusifova: 2013, s. 175). Deməli, XII əsrdə belə bir əfsanə kifayət qədər məşhur olmuşdur ki, Şirvan hökmdarı Axsitan Nizamidən belə bir əsər yazmasını xahiş etmişdir. Hətta el arasında tez-tez işlənən “Məcnun kimi dərs oxuyan vəlleldə qalar” məsəli də deyilənləri təsdiq etmək üçün kifayət qədər tutarlı faktdır. Musiqimizdə “Rast-pəncgah” muğamının guşələrindən birinin belə adlanması da deyilənləri bir daha təsdiq edir. Poemadakı “İt və cavan” adlı rəvayət şahların zülmkarlığının ifşası üçün mükəmməl əlavədir. Bu poemada sadıq olan heyvan, şairin digər poeması “Yeddi gözəl”də satqın olur. Hər iki rəvayətin xalq arasında gəzən versiyası ilə oxşar

və fərqli cəhətlərinə rast gəlirik.

Nizami bu poemanı yazarkən xalq dastanına müraciət etmişdir. Ərəb mənbələrindəki məlumatlar, Azərbaycan xalq əfsanələri ona yaxından kömək etmişdir. Qədim əfsanədə Məcnunu qoruyan və hamilik edən başı taclı bir ilandır. Nizami əsərlərindəki bu yaradıcılıq ənənəsi özündən sonra da daha yeni, daha maraqlı şəkildə davam etmişdir. “Pərvanə gölü” və “Qanlı göl” rəvayətlərində də hadisələr eyni süjet, eyni əhvalat xətti üzrə birləşdirilmişdir. Şair aşıqlar tərəfindən yaradılmış qədim “Leyli və Məcnun” dastanından da istifadə etmişdir. “Pərvanə gölü” və “Qanlı göl” əfsanələrində olduğu kimi şair də poemasında gənclərin dünyadan nakam köçməsinə, faciəli ölümlərinə səbəb mühit və bu mühitin yetişdirdiyi valideynləri görür.

1.4. “Yeddi gözəl” poemasında folklor motivləri

1197-ci ildə yazılan poema Sasani hökmdarı V Bəhrəmin həyatı ilə bağlıdır. Bəzən poemanı dahi Firdovsinin “Şahnamə”sinin Bəhrəm Gur hissəsinin dəyişdirilmiş variantı hesab edirlər, ancaq bu, belə deyil. Əsas hadisələr baş qəhrəman Bəhrəmin Yəməndə Simnarın tikdirdiyi Xəvərnəq qəsridə təsadüfən yeddi gözəlin şəklini görüb, onları əldə etməsi, peşman olub, onlardan əl çəkməsi xətti ilə bağlıdır. Yeddi gözəlin şəkli Bəhrəmin arzularıdır, gələcək həyatının istiqamətini müəyyənləşdirən bir təkandır, xəbərdarlıqdır. Bu şəkillər bir növ nağıllarda aşıqə buta verilməsi epizodunu xatırladır. Bununla Xosrovun yuxu görməsi hadisəsi eyni məqsəd daşıyır. Bu da folklordan gələn bir şeydir (Səfərli: 2013 (a); Səfərli: 2018, s. 93-94).

Qədim əfsanələri özündə birləşdirmək baxımından zəngin olan “Yeddi gözəl” poemasında “Göyərçinin ayağı niyə qırmızıdır”, “Öncəqala əfsanəsi”, “Dərbənd qalası” kimi xalq arasında məşhur olan əfsanələrin müxtəlif variantları əks olunmuşdur. Poemadakı “Xeyir və Şər” adlı hekayənin adı da birbaşa diktə edir ki, bu da ədəbi üsullardan biridir. Hər hansı bədii əsərdə təsvir olunan hadisələr və ya epizodlar həyatidir. Eyni zamanda reallıqdır. Xeyir və Şər də əsərdə əks qütblərdə daya-

nırlar, adlarına uyğun işlər görürlər, adları əməllərini səciyələndirir: Xeyir səxavətlidir-Şər tamahkardır, Xeyir inanandır-Şər hiyləgərdir, Xeyir yaxşılığı sevir-Şər pisliyi və s.

Hekayədə folklor motivləri ilə səsleşən anlayışlara, obrazların işlətdiyi bəzi misralara nəzər salaq:

Yeddi gün getdilər qızgın çöl boyu,
Qurtardı zavallı Xeyirin suyu.
Sudan yoldaşına vermədi xəbər,
Bir kəlmə dinmədi, danışmadı Şər

(Gəncəvi: 2004, s. 226).

Bu bənddə **“yol getmək”**, **“yeddi gün”** və **“su”** anlayışları ilk baxışda şərti anlayışlar təsirini bağışlasa da, əsas obrazların daxili aləminin açılması, ideyanın oxucuya çatdırılması baxımından təməl rolunu oynayır. Su həyat nişanəsidir, bərəkət mücəssəməsidir, suda ilahi bir təmizlik var. Gözdə ilahi bir nur vardır. Göz həyatı əhəmiyyətindən başqa insan dərдинin və kədərinin tərcümanıdır. Folklorlarda hər üç anlayış haqqında kifayət qədər deyimlərə rast gəlirik.

Hekayədəki **“yarpaq”** obrazı da folklor motivlərilə səsleşir. Xeyirin gözlərinin hansısa mücərrəd vasitə ilə yox, məhz təbiət elementi ilə – Səndəl ağacının yarpağından hazırlanmış məlhəmlə sağalır. Eyni təsvirlə “Hatəmin nağılı” (İbrahimin atasının gözləri), “Məlik Düccar” (Məlik Düccarın gözləri) adlı nağılda, “Kitabi-Dədə Qorqud”da Buğacın yarası yarpaqlar və dağ çiçəklərindən hazırlanmış məlhəmlə sağalır. Zaman və məkan fərqi baxmayaraq bu təsvirlər xalq inam və etiqadına, xalq hikmətinə-folklorla söykənir. Hətta “Koroğlu”da belə Alı kişinin gözlərini təbiətin Qoşa bulağının suyu sağaltmalı idi.

Hekayədə “yeddi gün” ifadəsi də təsadüfi deyil. Yeddi rəqəmi xalqımızın mifik təfəkküründə uğurlu rəqəm hesab olunur. “Yeddi oğul, bir qız”, “yeddi gün, yeddi gecə toy eləmək”, “yeddi ağac yol getmək”, “yeddi qardaş dağı” ifadələri də bu qəbildəndir.

Poemanın bu hekayəsində xilaskar obraz xeyirxah insan olur. “Məlik Düccar”da göyərçinlər, “Məlikməmməd”də züm-

rüd quşu bu funksiyanı yerinə yetirir.

Poemada milli-etik dəyərlər də əhəmiyyət kəsb edir. Yaxşı-
lığa qiymət vermək, çörəyə hörmət, mənəvi borc hissi Xeyirin
dili ilə öz ifadəsini tapır:

Süfrəndən bu çörək yediyim qədər,
Sənə şükür eyləyə bilsəydim əgər,
Haqqını verməyə yaradan tarı,
Mənə kömək əli verəydi barı.
Ayrılıq gəlsə də çox ağır mənə
İcazə ver artıq gedim vətənə

(Gəncəvi: 2004, s. 234-235).

Mərdlik, xeyirxahlıq, ləyaqət hissi də mənəvi dəyərlər siste-
mində təqdir olunması haldır. Şər də aman diləyəndə Xeyir adına
layıq şəkildə davranır.

“Xeyir və Şər” hekayəsinin digər nağıllarla səsləşməsi onla-
rın süjet xəttində olan oxşarlıqda və ya paralellikdə özünü göstə-
rir. “Məlik Düccarın nağılı”nda padişah susuz bir səhraya aparıb
onun gözləri qarşılığında su verir. Xilaskar rolunu oynayan
imanlı qarı və göyərçinlər onun gözlərini şəfaverici yarpaqdan
məlhəm hazırlayaraq sağaldırlar.

“Mərd və namərd” nağılı süjet və surətlərin xarakterik xüsu-
siyyətləri baxımından “Xeyir və Şər” nağılı ilə paralellik təşkil
edir. Tədqiqatçı Ramiz Ələkbərov, T.Xalisbəyliyə istinadən bil-
dirir ki, motivlərdəki oxşarlıq qədim ənənələrlə bağlı olan ilkin
çağların nağılları ilə bağlıdır (Xalisbəyli: 1991).

1.5. “İsgəndərnamə”poemasında folklor motivləri

“Xəmsə”nin son poeması olan “İsgəndərnamə”nin ayrı-ayrı
epizod və motivləri xalq rəvayətləri və məsəlləri ilə sıx şəkildə
əlaqələndirilmişdir. Poemada da xalq bilməcələri ilə səsləşən bəzi
nağılların xüsusiyyətləri yaradıcı şəkildə işlənmişdir. Nağılların
bəzi motivləri əks olunur, Azərbaycan toponimləri ilə bağlı məlu-
matlara rast gəlinir. “İsgəndərnamə”dəki xalq motivlərindən və
onun janr xüsusiyyətlərindən istifadə olunduğuna görədir ki, onun
el variantı da təzə nağıllara çevrilmişdir. Gəlin qayalara, onların

mənşəyinə edilən işarələr maraqlı faktlardır (Paşayeva: 2013, s. 107). N.Gəncəvi Məhinbanu obrazı ilə bağlı ənənəni davam etdirərək sözügedən poemada da Nüşabə obrazını yaratmışdır. S.Pirsultanlı hesab edir ki, Nüşabə Şamama Nigarların, Şummuramatların, Şəmiraların yeni poetik təcəssümü olmaqla bərabər, Azərbaycan xalqına məxsus adət-ənənələrlə bağlı ideal qadın obrazıdır. (Pirsultanlı: 2007, s. 195). Şair poemada dünya xalqlarının şifahi xalq ədəbiyyatı xəzinəsindən də istifadə etmişdir. Onun əsərlərində hind, yunan, iran, ərəb və b. xalqların sözlü ədəbiyyatından qaynaqlandığı məlumdur. Bu poemada Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı və “Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun”dakı ərəb folklorundan bəhrələnməklə yanaşı, hind xalq ədəbiyyatının baş tacı olan “Kəlilə və Dimnə”dən də bəhrələndiyi göz önündədir.

Şair “Xəmsə”də aforizmlər, zərbi-məsəllər, atalar sözlərinə bədii don geyindirmiş, onlara ikinci həyat bəxş etmişdir. İbrətəməz kəlam və atalar sözlərini nəsildən-nəslə verərək yaşatmışdır.

Nəticə

N.Gəncəvi atalar sözləri və məsəlləri, aforizmləri fars dilində tərcümə edərək şeirin tələbinə uyğun istifadə etmişdir. Xalq yaradıcılığı nümunələrindən istifadə etməklə, şair özü də yeni aforizmlər, hikmətli sözlər yaratmışdır. “Ot kökü üstə bitər, “Pişik balasını istədiyindən yeyər”, “Söyüd ağacı bar verməz”, “Qoyunu qoyun ayağından asarlar, keçini keç”, “Özgəyə quyu qazan özü düşər” kimi hikmətli sözləri yaratmaqla şair şifahi xalq ədəbiyyatına da güclü təsir etmişdir. Hətta şairin əsərləri əsasında şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri də yaranmışdır.

Qədim eposlarla yanaşı, yeni dastanların yaranmasında da tükənməz bir xəzinə olan Nizami “Xəmsə”si nəticəsində müxtəlif aşiq məktəbləri və onların dərin məzmunlu dastanları yaradılmışdır. “Leyli və Məcnun”, “Fərhad və Şirin”, “Şahzadə Bəhram” və “Məmməd və Güləndam” və s. dastanlar bu təsirin nəticəsi olaraq ortaya çıxmışdır. Bundan əlavə aşiq ədəbiyyatımızda yaranan ustadnamələr, bayatılar, cahannamələr və s kimi nümunələr Nizami “Xəmsə”sinin təsiridir.

Nizami haqqında yazılan hekayə, dram və romanlarda dahi şairin mənəviyyəti, xalqına, torpağına bağlılığı, dərin humanizm hissində sahibliyi, zəngin zəkası obrazlı şəkildə göstərilmişdir. Nizami yaradıcılığı onu sevən xalqın malı olmuş, əsərləri ədəbiyyatımızın əsrarəngiz obrazına çevrilmişdir. Yalnız yaşadığı dövrün xalq yaradıcılığından bəhrələnən Nizami irsi əsrlərdir ki, ədəbiyyatımıza, folklorumuza bəhrə verməkdə, təsir etməkdədir.

QAYNAQLAR

1. Ələkbərov R. “Xeyir və Şər” hekayəsində folklor motivləri. // Nizami Gəncəvi və folklor. Bakı: Nurlan, 2013, s.133-139
2. Gəncəvi N. Yeddi gözəl. Farscadan tərcümə edəni: Məmməd Rahim. Ön sözün müəllifi və elmi redaktoru: Xəlil Yusifli. Bakı, “Lider nəşriyyat”, 2004, 336 s.
3. Xalisbəyli T. Nizami Gəncəvi və Azərbaycan qaynaqları. Bakı: Azərnəşr, 1991, 296 s.
4. Paşayev S. Nizami və xalq əfsanələri. Bakı: Gənclik, 1983, 128 s.
5. Paşayeva S. Nizami yaradıcılığında şifahi xalq ədəbiyyatı motivləri. // Nizami Gəncəvi və folklor. Bakı: Nurlan, 2013, s. 113-119
6. Pirsultanlı S. Azərbaycan əfsanə və rəvayətlərinin ədəbi abidələrimizlə müqayisəli tədqiqi. Bakı: Nurlan, 2007, 308 səh.
7. Rzasoy S. Nizami poeziyası: Mif-tarix konteksti, Bakı: Ağrıdağ, 2003, 212 s.
8. Səfərli A. (a). Ağılın girdabı ilə sənətin zirvəsi arasında vəhdət yaradan sənətkar (“Yeddi gözəl”). “Region” qəzeti, 19 mart 2013
9. Səfərli A. (b). Ağılın girdabı ilə sənətin zirvəsi arasında vəhdət yaradan sənətkar (“Leyli və Məcnun”). “Ədalət” qəzeti, 12 aprel 2013, № 63 (4091), s. 5
10. Səfərli A. (c). Ağılın girdabı ilə sənətin zirvəsi arasında vəhdət yaradan sənətkar (“Sirlər xəzinəsi”). “Ədalət” qəzeti, 3 aprel 2013, № 56 (4084), s. 5
11. Səfərli A. Sözün işığında. Bakı: “Desk” çap evi, 2018, 602 s.
12. Yusifova M. Nizami Gəncəvi irsi və folklor // Nizami Gəncəvi və folklor. Bakı: Nurlan, 2013, s.172-178